

ЗАХОДНЕПАЛЕСКІЯ ВЯСЕЛЬНЫЯ ПЕСНІ: ПРАБЛЕМА ЖАНРАВАЙ ІДЭНТЫФІКАЦЫІ

Вывучаючы вясельныя песні, даследчыкі, як правіла, імкнуцца вызначыць іх дакладныя жанравыя межы, прапаноўваючы пры гэтым розныя прынцыпы класіфікацыі. Н. С. Гілевіч лічыць правамерным вылучыць нават некалькі класіфікацыйных прынцыпаў: сацыялагічны, тэматычны, этнаграфічны, эстэтычны [2, 14–15]. Даследчык украінскіх народных песень А. І. Дэй таксама прапанаваў чатыры прынцыпы: функцыянальны, тэматычны, кампазіцыйна-стылёвы і рытміка-меладычны [3, 11]. Не выклікае сумненняў, што, абапіраючыся на прапанаваны класіфікацыйны комплекс, можна разгледзець любы паэтычны матэрыял дастаткова глыбока і ўсебакова. Аднак мы мяркуем, што адсутнасць адзіных крытэрыяў класіфікацыі стварае блытаніну і робіць прапанаваную схему грувасткай і складанай для выкарыстання.

Адначасова мы лічым спрэчнай пазіцыю тых аўтараў, якія прапаноўваюць пры класіфікацыі вясельнай паэзіі абапірацца толькі на адзін крытэрыў. Так, у наш час усё больш распаўсюджваецца функцыянальны прынцып, сутнасць якога ў строгай функцыянальнай зададзенасці тэкстаў, іх прыкладным характары ў адносінах да абрадавага дзеяння [12, 155]. Аднак пры рэалізацыі гэтага прынцыпу па-за ўвагай навукоўцаў застаюцца рэгіянальныя разнавіднасці абраду і яго рэпертуару. Акрамя таго, з цягам часу першапачатковае бытавое «заданне» паэтычнага твора забываецца, што вядзе да змянення функцый вербальных тэкстаў і, адпаведна, ускладняе класіфікацыю.

Рускія фалькларысты І. В. Зыранаў і Н. П. Калпакова прапанавалі тэматычны прынцып як вельмі перспектыўны, таму што ён дае магчымасць выявіць варыянтную актыўнасць песень, тэрыторыю іх распаўсюджвання [5; 7, 244]. На наш погляд, распрацаваная даследчыкамі схема мае шэраг недахопаў. Па-першае, зыходзячы з тэматычнага падабенства, да вясельнай паэзіі можна памылкова аднесці творы пазаабрадавых жанраў. Па-другое, вывучэнне песень па тэматычных групам (песні для нявесты, песні для бацькоў маладой і г. д.) дае магчымасць аналізаваць толькі вобразы вясельных персанажаў.

Н. С. Гілевіч лічыць асноўным, вядучым эстэтычны прынцып і, абапіраючыся на яго, рапрацоўвае прыкладную класіфікацыю жанраў вясельных песень: заклінальныя, велічальныя, элегічныя, сатырычныя і жартоўныя [2, 18]. Метадычны падыход, абраны фалькларыстам для даследавання, дазваляе разгледзець толькі эстэтычны бок песні. Такі аналіз, як нам здаецца, раз'ядноўвае абрад і паэзію, якая яго суправаджае, адрывае іх адно ад аднаго, што, у сваю чаргу, ускладняе вывучэнне вясельнай песні ў дынаміцы.

Беларускі даследчык С. В. Барыс у спецыяльнай рабоце, прысвечанай класіфікацыі вясельных песень, прапанаваў аб'яднаць функцыянальны і тэматычны прынцыпы. У адпаведнасці з пэўнымі этапамі вяселля аўтар вылучае 36 груп вясельных песень, аналізуючы абрадавыя песні з пункту гледжання асаблівасцей тэматыкі кожнай функцыянальнай групы. Аднак сам фалькларыст адзначае недахопы прапанаванага ім прынцыпу: складанасць класіфікацыйнай схемы і тэндэнцыю некаторых паэтычных тэкстаў адрывацца ад пэўнага абраду ці этапа вяселля [1, 126–134].

Арыгінальны метадычны падыход да класіфікацыі абрадавых твораў быў выкарыстаны аўтарамі шасцітомнага зводу беларускіх вясельных песень. Вядомыя навукоўцы В. К. Бандарчык, А. С. Фядосік, Л. А. Малаш і інш. упершыню зрабілі спробу аб'яднаць функцыянальны, жанравы і тэматычны прынцыпы пры вядучай ролі першага, што дазволіла стварыць дастаткова стройную і паслядоўную класіфікацыю вясельнай паэзіі беларусаў і вылучыць «канкрэтныя групы і падгрупы песень, блізкія па свайму зместу і прызначэнню» [10, 19].

Што тычыцца непасрэдна заходнепалескіх вясельных песень, іх класіфікацыі, то неабходна адзначыць, што спробы абагульніць і сістэматызаваць вясельныя тэксты прадпрымаліся фалькларыстамі яшчэ ў XIX ст. Напрыклад, у зборніку Р. Зянкевіча «Простанародныя песні пінскага люду» вясельныя творы падраздзяляліся на невялікія групы: песні «запоін»; песні «пэрэд шлюбам»; песні пры адпраўленні маладых да вячання; песні пры сустэчы маладых ад вянца; песні каравайнага абраду; песні пры ад'ездзе маладога за маладой; песні, якія выконваліся ў дарозе; песні «вясельнага застолля»; песні пры расплятанні касы нявесты; песні абраду адорвання; песні пры ад'ездзе маладой да маладога; песні, што выконваюцца ў хаце маладога; песні абрадаў пасля першай шлюбнай ночы; песні «пэрэзвы»; песні «раджэнні» [13]. Мы пералічылі цалкам усе 16 груп песень з мэтай падкрэсліць, што Р. Зянкевічу амаль удалося выкарыстаць прынцып, які пазней атрымаў назву «функцыянальны». Даследчык, праўда, адыходзіць ад яго і далучае песні вясельнага застолля, выдзяляе тэмы песень і фармальна аб'ядноўвае іх у групы.

М. В. Доўнар-Запольскі пры даследаванні заходнепалескіх вясельных песень не ставіў праблему іх класіфікацыі, аднак аналізаваў паэтычныя творы ў дакладна вызначаным парадку. Не называючы, навуковец выкарыстаў тэматычны прынцып і вылучыў наступныя групы заходнепалескіх вясельных песень: нявеста; жаніх і яго дружина; выкраданне дзяўчыны; продаж нявесты, яе брат; нявеста і сям'я жаніха; каравайныя песні; месяц і сонейка [4, 354–380].

Да пытанняў класіфікацыі заходнепалескіх вясельных песень звярталася вядомая даследчыца беларускай абрадавай паэзіі В. А. Захарава. У зборніку «Палескае вяселле» фалькларыстка згрупіравала тэксты ў 23 групы ў адпаведнасці з вясельнымі абрадамі, з ходам вяселля: сватанне; запоіны; вянкi; каравай; у маладога, калі збіраюцца ехаць па маладую; у маладой да прыезду маладога; абмен падарункамі паміж жаніхом і нявестай; нявесту

апранаюць, расплятанне касы; нявеста-сірата і г. д. [11, 283–303]. Відавочна, што этнаграфічны прынцып, пакладзены даследчыцай у аснову класіфікацыі, дазваляе аналізаваць паэтычны рэпертуар у цеснай сувязі з пэўным этапам вяселля. Складальніца, праўда, не вытрымлівае адзінага прынцыпу да канца: песні нявесты-сіраты не ўпісваюцца ў стройную сістэму класіфікацыі.

Кароткі агляд метадычных падыходаў да класіфікацыі заходнепалескіх вербальных твораў паказвае, што з пункту гледжання паэтычнай, жанравай сістэматызацыі вясельны матэрыял даследчыкамі не разглядаўся. Гэтую лакуну мы і імкнемся запоўніць. У дадзеным артыкуле заходнепалескія вясельныя тэксты аналізуюцца з боку іх жанравай абумоўленасці. У сувязі з гэтым мы лічым неабходным прытрымлівацца трох асноўных прыкмет, якія характарызуюць песенны жанр. Прынцып жанравай класіфікацыі песеннага матэрыялу быў дакладна сфармуляваны Н. П. Калпаковай у манаграфіі «Руская народная бытавая песня». Тут жанр разглядаецца як «гістарычна складзены тып мастацкай формы, абумоўлены грамадскай функцыяй дадзенага віду мастацтва і адпаведным характарам зместу» [6, 25]. Разуменне жанру як адносна ўстойлівай зместавай формы з уласцівымі ёй функцыяй, структурай, тэматыкай і паэтыкай дазваляе нам паздзяліць заходнепалескі паэтычны комплекс на заклінальныя, рытуальныя, велічальныя, лірычныя і жартоўныя песні. Заўважым, што ў артыкуле не разглядаюцца заклінальныя песні, таму што ў чыстым выглядзе тэксты гэтага жанру ў палешукоў амаль не захаваліся. Заклінальныя матывы часта ўключаюцца ў рытуальныя і велічальныя песні. Можна пагадзіцца з думкай А. С. Ліса, што велічальныя песні стадыяльна больш познія, чым заклінальныя, хоць функцыянальна блізкія да іх [9, 56–57]. Відаць, у заходнепалескай вясельнай паэзіі развіццё жанру велічальных песень адбывалася асабліва інтэнсіўна, а іх мэтавая ўстаноўка паказаць пажаданае як бы ўжо існуючым дзеля набліжэння і ўвасаблення яго ў рэальным жыцці садзейнічала выцясненню заклінальных песень, формульны характар якіх абмяжоўваў развіццё жанру невялікай колькасцю тэкстаў.

Аналіз канкрэтных песень паказвае, што не ўсе творы адпавядаюць устаноўленым жанравым уяўленням; жанравую прыналежнасць большасці тэкстаў можна вызначыць толькі адносна, г. зн., не ўвесь паэтычны матэрыял укладваецца ў прапанаваную класіфікацыю. Відаць, названая акалічнасць сведчыць пра тое, што ў вясельным фальклоры пастаянна адбываецца нараджэнне, развіццё і затуханне тых ці іншых паэтычных з’яў, што прыводзіць да размывання жанравых межаў. У свой час праблемы ўзаемадзеяння, узаемага ўплыву жанраў у беларускай вясельнай абраднасці былі пастаўлены А. С. Фядосікам, Л. А. Малаш. Яны адзначалі, што «...названыя песні (апавядальныя, імператыўныя, заклінальныя, велічальныя, жартоўна-сатырычныя, элегічныя і прыпеўкі – *В. П.*) у чыстым выглядзе складаюць меншую частку беларускай вясельнай паэзіі» [10, 17], аднак на рэгіянальным матэрыяле пакуль не распрацаваны. Міжжанравыя трансфармацыі заходнепалескіх вясельных песень ўпершыню сталі аб’ектам даследавання ў дадзеным артыкуле. Праведзены аналіз дазволіў не толькі

канстатаваць факт узаемадзеяння і ўзаемапранікнення жанраў заходнепалескіх вясельных песень, але і даў нам магчымасць высвятліць некаторыя заканамернасці гэтага працэсу, у нейкай ступені растлумачыць як механізм узнікнення кантанамінаваных жанраў, так і іх дынаміку. Ю. Г. Круглоў, які займаўся праблемамі вызначэння жанравых межаў рускіх вясельных песень, лічыць, што з'ява ўзаемнага ўплыву жанраў – «працэс стыхійны, у якім нельга знайсці якія-небудзь заканамернасці» [8, 8]. Гэтае палажэнне, магчыма, з'яўляецца справядлівым для рускага вяселля, аднак зусім не адлюстроўвае спецыфікі беларускага, а тым больш заходнепалескага вяселля. Своеасабліваць апошняга ў тым, што заходнепалескія вясельныя песні з моманту свайго ўзнікнення выконвалі не толькі прававую і магічную, але і эстэтычную функцыі. З цягам часу роля эстэтычнага фактару ўзрастала. «Працэсальных» песень становілася ўсё менш, яны напаўняліся эмацыянальна-ацэначнымі элементамі. Паэтычная і абрадавая сутнасць твораў значна не трансфармавалася; змены закраналі ў большай ступені фармальны бок песні. Паслабленне прававой і магічнай функцыі паэтычных твораў і ўзмацненне пазіцый эстэтычнай функцыі прыводзіла да кантанамінацыі жанраў. Праведзенае намі даследаванне сведчыць, што з'ява міжжанравых трансфармацый дастаткова шырока распаўсюджана ў заходнепалескай вясельнай паэзіі. Мы высветлілі, што ўзаемадзеянне жанраў ажыццяўляецца на ўзроўні функцыі, кампазіцыі і зместу песень. Нам здаецца бяспрэчным, што гэты працэс мае ўпарадкаваны характар, абумоўлены асаблівымі рысамі ўзаемадзеяння і ўзаемапранікнення жанраў на кожным жанраваўтваральным узроўні – функцыянальным, фармальным і семантыка-зместавым.

Аналіз функцыянальнага плана заходнепалескіх вясельных твораў паказвае, што кожны жанр выконваў у абрадзе, акрамя асноўнай, шэраг дадатковых функцый. Напрыклад, рытуальныя песні, пры захаванні дамінуючай функцыі – фарміраваць абрадавае дзеянне, фіскаваць яго здзяйсненне, меў дадаткова шэраг нагузаў, характэрных для песень іншых жанраў: велічалі (усхвалялі), перадавалі абрадавыя пачуцці, закліналі і нават весялілі прысутных. Лірычныя песні, у сваю чаргу, маглі накіроўваць абрадавае дзеянне, ідэалізаваць, заклінаць і г. д. Вясельная эстэтыка абумовіла аналагічнае поліфункцыянальнае бытаванне і іншых жанраў вясельных песень пры захаванні стрыжнявай нагузкі тэксту ў нязменным выглядзе.

Паэтычны змест цалкам залежыць ад функцыі жанру. Аднак пастаянны ўзаемны ўплыў вясельных жанраў праявіўся і ў змесце песень. Напрыклад, аб'ектам мастацкага адлюстравання ў рытуальных песнях стаў не толькі абрад; тут сутракаюцца элементы заклінання на дабрабыт, праслаўлення ўдзельнікаў абраду, рэшткі псіхалагічных перажыванняў вясельных персанажаў. Аналіз паказаў, што асновай, якая вызначае змест песні любога жанру, з'яўляецца абрад, развіццё рытуальнага дзеяння ў часе і прасторы. Напрыклад, рытуал выпечкі каравая вызначае тэматыку песень, якія яго суправаджалі. Рытуальныя тэксты абвешчаюць пра выпечку абрадавага

хлеба, загадваюць пачаць яго ўпрыгожванне і г. д. Велічальныя песні ідэалізуюць каравайніц, усхваляюць каравай. Лірычныя песні перадаюць пачуццё радасці прысутных, таму што хлеб удаўся. Жартоўныя песні змяшчаюць кпіны з каравайніц (адзначым, што сам каравай ніколі не быў аб'ектам апісання ў жартоўных песнях). Такім чынам, якая б ні была жанравая аднесенасць песні, яе змест і тэматыка цалкам залежаць ад руху абраду, што забяспечвае больш цесную сувязь і ўзаемадзеянне жанраў на ўзроўні зместу.

Кампазіцыя песні, як паказала праведзенае намі даследаванне, таксама даказвае ўзаемасувязь, узаемаабумоўленасць вясельных твораў: кожная песня заходнепалескага песеннага фальклору мае сваю кампазіцыю і кампазіцыйныя формы, якія практычна заўжды ўзаемадзеінічаюць паміж сабой, пераходзячы з аднаго жанру ў іншы. Так, кампазіцыйная структура рытуальных песень мае багаты дыяпазон элементаў: ад кароткіх лаканічных форм да разгорнутага апавядання. Навукоўцы мяркуюць, што некаторыя кароткія, сціслыя формы ў далейшым атрымалі развіццё і з іх утварыліся таксама рытуальныя песні, толькі з лірычнымі і псіхалагічнымі матывамі, з больш развітай кампазіцыяй [6, 67]. Песні-велічанні прадстаўлены кароткімі, сціслымі формамі, уласцівымі рытуальным песням. Лірычныя песні па кампазіцыі маюць шэраг агульных рыс са структурай іншых жанраў вясельнай паэзіі. Неабходна адзначыць, што вылучаюцца творы, якія займаюць прамежкавае становішча: знаходзяцца на мяжы рытуальных, велічальных і лірычных песень.

ЛІТАРАТУРА

1. Барыс С. В. Класіфікацыя вясельная паэзіі // Весці АН БССР. Сер. грамадскіх навук. 1977. № 1.
2. Гілевіч Н. С. Наша родная песня. Мн., 1968.
3. Дей О. І. Принципы жанровой классификации народных песен // Народна творчість та етнографія. Київ, 1986. № 2.
4. Довнар-Запольский М. В. Свадебные песни пинчуков // Исследования и статьи...
5. Зырянов И. В. Сюжетно-тематический указатель свадебной лирики Прикамья. Пермь, 1975.
6. Колпакова Н. П. Русская народная бытовая песня. М. – Л., 1962.
7. Колпакова Н. П. Лирика русской свадьбы // Лирика русской свадьбы. Л., 1973.
8. Круглов Ю. Г. Русские обрядовые песни. М., 1982.
9. Ліс А. С. Жніўныя песні. Мн., 1993.
10. Малаш Л. А. Вясельныя песні // Вяселле. Песні: У 6-ці кн. Кн. 1. Мн., 1980.
11. Палескае вяселле / Уклад. і рэд. В. А. Захаравай. Мн., 1984.

12. Торопова А. В. К вопросу о жанровой классификации свадебного фольклора // Фольклор и этнография. Обряды и обрядовый фольклор. Л., 1974.

13. Piosenki qminne ludu Piskiego / Zbiral i pzrekladal R. Zienkiewicz. Kowno, 1851.